

Pazırık'dan Günümüze Türk Halı Sanatı

Turkish Carpets from Pazırık to Today

Bülent Yılmaz*

Özet

Tarih boyunca oluşturduğumuz engin kültürümüzün ana unsurlarından birisi de halı sanatıdır ve tüm dünyada; renkleri ve sembol dili olarak özel bir öneme sahiptir. Müzelerde bulunan en eski örnekler incelendiğinde halı sanatımız, M.Ö. V-IV y.y.'da orta asya'da başlamış ve XIII y.y. Anadolu Selçukluları ile devam ederek kesintisiz olarak günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada halı sanatımızın kökenleri, başlangıç noktasını oluşturan Pazırık'dan başlanarak, Anadolu da geçirdiği dönemlere ve günümüze değin göze çarpan özellikleri ile birlikte incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halı sanatı, Pazırık halısı,

Abstract

One of the main elements of our vast culture that we have created throughout history is the art of carpets and all over the world; colors and symbols have a special prefix in the language. When we examine the oldest examples in the museums,

B.C. V-IV century started in the middle of the central asia and continued with the Anatolian Seljuks and reached uninterruptedly daily. In this study, the origins of our carpet art, starting from Pazırık, the starting point, It has been studied together with Anatolian periods and daily features with its multiplier factor.

Keywords: the art of carpet, Pazırık carpet,

Giriş

---

[*] Prof.Dr. Bulent Yılmaz, Bilecik Seyb Edebalı Üniversitesi, Bilecik/TURKİYE, Tel: +90 228 214 19 73, Fax: +90 228 214 12 87, e-mail: bulent.yilmaz@bilecik.edu.tr

Arkeolojik araştırmalar ilk insanların bitkisel lifleri kullanarak dokuma işlerini başlattıklarını göstermiştir. Ayrıca, bugünkü dokuma ürünler içinde yaklaşık 3000 yıl'dır ana yapısı değişmeden günümüze kadar önemini koruyan tek ürün el halısıdır. Halı kelimesinin kökeni hakkında yapılan tanımlara göre [1] Ural-Altay dil ailesinde “Kalın” çeyiz veya “Kalinlığı” çeyiz eşyası, anlamına gelir. Altay diyalektlerinde ve bazı yabancı dillerde çeyiz (Mehr) karşıtı olarak kullanılır. Çağatayca da “kalın”, Kırım Türkçesinde “Kilem”, Anadolu Türkçesinde “Kalı”, Bulgarcada “Haliya”, Çekçe ve Sırpçada “Halina”, Yakutçada “Kalın” ve “Halım”, Farsçada “Kalice” olarak söylenir. Divan-ı Lügat-it Türk'te sözcük ve “Kalığ veya Kalın”=Mehr karşıtı olarak belirtilir. Çeyiz uzun zaman kalıcı bir Őey olduğundan zamanla “kalı” sözü doğrudan doğruya çeyiz yerinde kullanılmış ve böylece kuşkusuz Türkçe “kalmak” masterından “kalı” yavaş yavaş “halı” Őekline dönüşmüştür.

Eski devirlerden bugüne kadar halının en önemli hammaddesi yündür [2]. Yünün elde edildiği koyun'a Türk kavimleri özel bir önem vererek geçmişte Akkoyunlu ve Karakoyunlular isimleri ile devletler kurmuşlardır. Ayrıca, sene isimlerinden birisini de Koyun yılı olarak kabul etmişlerdir. Atametz'e göre M.Ö. 6000 yıllarında Hazar Denizi ve Aral Gölleri arasındaki bölgede yaşayan Türk kavimleri tarafından ilk koyun evcilleştirilmiştir [3]. Yine araştırmacılar, M.Ö. 2000'de Orta Asya'da Altay ve Sayan dağlarının kuzeybatısındaki bozkırlarda gelişmiş olan Afanasievo kültüründe [4] koyun ve at kemiklerinin birlikte bulunması bu hayvanların göçebe olarak yaşayan kavimlere ait olduğunu ortaya çikarmıştır.

Günümüz bilim insanları halının vatanı olarak 30-45° kuzey enlemleri arasındaki bütün Asya'yı kuşatan bir bölge olarak tesbit etmişlerdir. 30° enlemin güneyinde hasır 45° enlemin kuzeyi olan orman bölgesinde hayvan postu kullanılır. Bu yaklaşık 15° genişliğindeki halı bölgesinin doğu kısmı keçe, batı kısmı ise düğümlü halı bölgesidir [5].

Orta Asya coğrafyasında; keçe, halı ve düz dokumalar örtü ve yayğı olarak kullanılır. Büyük bir olasılıkla önce keçe keşfedilmiş sonra düz dokuma yayğılar, daha sonraları ise halı geliştirilmiştir [6]. Türk kavimlerinin yine bu dönemlerde keçe ve kilim tekniği ile ilgili bilgilerinin bulunduğu yaşam mekanları olan çadırlarını keçe ve düz dokumaları (kilim, cicim, zili, sumak) hem yayğı hem de süs amacı ile kullandıkları bilinmektedir.

Sadece, içeriğinde fazla lanolin bulunmayan ve yapağı veren koyunlardan elde edilen yünler halı dokuması için kullanılabilir [7]. Ayrıca halıcılık; yün ve boya bilgisini de gerektirir [8].

Bugün Dünya halıları; İran, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Çin, İspanya ve Türkiye Halıları olarak sınıflandırılır. Türkiye halıları ise; Selçuklu, Osmanlı Saray, Uşak, Bergama (Yağcıbedir, Kozak ve Yuntdağ Halıları), Gördes, Kula, Milas, Isparta, Konya, Kayseri, Sivas, Taşpınar, Döşemealtı ve Hereke Halıları olarak isimlendirilir.

2. Orta Asya Halısı

2.1. Pazırık Halısı

Dünyanın bilinen en eski halısı M.Ö. V-IV. y.y. olarak tarihlenen Orta Asya'da Pazırık Kurganları adı verilen anıt mezarlarda yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuştur (Fotoğraf 1). Hun kavimlerine ait olan bu mezarda ele geçirilen bir halı aynı zamanda dünyanın en eski düğümlü halısıdır.

Fotoğraf 1: Pazırık Halısı, (St. Petersburg Hermitage Müzesi)

Pazırık halısı, hayvan ve insan figürleri ile bitkisel ve geometrik motifler kullanılarak dokunmuştur. Halının ortası tıpkı bir dama tahtası şeklindedir [9] eni 4 boyu ise 6 kare olmak üzere toplam 24 kare bölümden oluşturulmuştur.

Halının göbek desenlerini oluşturan karelerin içinde dört yapraklı bir bitkisel motif vardır (Fotoğraf 2). Geniş bordürün bir tanesinde sıralar halinde 24 adet geyik, iki dar bordürde kare içine aslan ve grifon figürleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 2: Pazırık halısı göbek desenleri

Fotoğraf 3: Pazırık Halısı kenar hayvan desenleri (St. Petersburg Hermitage Müzesi)

Halının en geniş bordüründe ise 28 adet at ve insan figürleri görülür (Fotoğraf 4). Pazırık halısında kullanılan renkler zeminde koyu kırmızı olmak üzere koyu kahverengi, sarı, lacivert, açık mavi ve krem renkleri kullanılmıştır.

Fotoğraf 4: Pazırık Halısı atlı deseni (St. Petersburg Hermitage Müzesi)

Pazırık kurganında Pazırık halısı olarak isimlendirilen halıyı keşfeden S.I. Rudenko halının İskitler'e ait olduğunu söylemiştir [10]. Batılı kültür ve sanat tarihçileri arasında, konuya tarafsız olarak yaklaşmış olan Rene Huyghe, Mario Buscaglia, Vadime Eliseyev, Vladimir Ivanovich Smirnov ve Andrey Petrovich Kiselyov, Pazırık kurganlarında ortaya çıkarılan eserlerin, Asya Hunları'na ait olabileceğini bildirmişlerdir [11].

Pazırık halısı, mükemmel işçiliği ve olağanüstü kompozisyonları ile birlikte pek çok soruyu da beraberinde getirmiştir. Pazırık halısının kompozisyonu ve simetrik düğümü kesin bir şekilde bilinen ilk Türk halısı olduğunu ortaya koymaktadır.

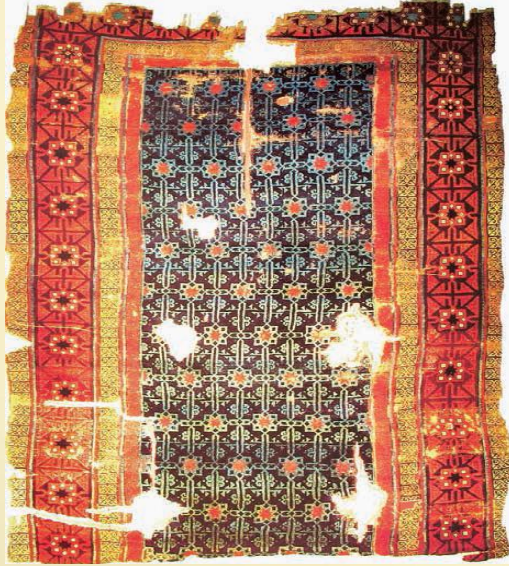
Sonraki dönemlerde Turfan, Kara Hoça, Hotan gibi eski Türk şehirleri ile Türkistan ve Horasan şehirlerinde bulunan halılar, Türk halı sanatında kullanılan üslup ve teknikler hakkında kesin bilgiler vermektedir.

3. Anadolu Halıları

3.1. Selçuklu Dönemi

Orta Asya kökenli halılar; desen, hareketlilik ve dinamikliğini doğadan almıştır. Selçuklularla birlikte halı Anadolu ve İran'a gelmiştir. Saray için faaliyet gösteren ilk halı atölyeleri başkent Konya'da kurulmuştur [12].

Anadolu'da ilk dokunan halılardan çok az sayıda parça günümüze ulaşmıştır. 1271-1272 yıllarında Anadolu'da bulunan ünlü gezgin Marka Polo seyahatnamesinde dünyanın en güzel halılarının burada dokunduğunu yazmıştır. Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirler bu halı imal merkezlerin başında gelmekte ve düğümlü halı tekniği XI y.y. Anadolu Selçukluları devri halılarında ilk defa görülmüştür (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. XIII y.y. Konya stili Anadolu Selçuklu halısı (Türk İslam Eserleri Müzesi)

3.2. Osmanlı Dönemi

Anadolu'da XI y.y.'da başlayan halı sanatı XIII ve XIV y.y.'da zirveye ulaşmıştır. XII y.y. boyunca halılar ev tezgahları kullanılarak dokunurken, XIII y.y.'da atölye halıcılığı gelişmiş ve büyük boyutlu halılar dokunmaya başlanmıştır. Bu döneme ait halılardan günümüzde çok az örnek kalmıştır.

XIV y.y.'da küçük kareli, geometrik desenli halılar dokunmuştur. XV y.y. halı sanatını temsil eden örnekler günümüze ulaşmamıştır.

XVI ve XVII y.y.'da halıcılığımız ikinci bir parlak dönem yaşamıştır (Fotoğraf 6). Bu devirde saray ve camilerin ihtiyacını karşılamak için çok miktarda halı dokunmuş ve desenlerde Osmanlı mimari sanatının izleri görülmeye başlanmıştır.

Fotoğraf 6. XVI y.y. sonu, Bergama stili, büyük ve küçük sekizgen halı, Şeyh Baba Yusuf cami, Sivrihisar, Eskişehir, (Türk ve İslam Eserleri Müzesi)

İhracata yönelik halıcılığımız ise XVIII-XIX y.y.'da başlamıştır. Ancak, bu dönemde halı ekonomik olarak değer kazanmış fakat sanatsal değeri geride kalmıştır.

3.3. Cumhuriyet Dönemi

Günümüzde halı genellikle dik tezgahlarda dokunmakta ancak, Anadolu'nun bazı yörelerinde daha önceki dönemlerdeki gibi yatık yer veya duvara dayalı seyyar tezgahlarla dokunmaktadır. Bugün bir çok yöremizde ev, atölye ve makine halıcılığı, kısmen geçmişin sanat geleneğine bağlı ancak ticari yönü ağırlıklı olarak sürdürülmektedir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. XXI y.y. Gördes halısı (<http://gordes.bel.tr/sayfam.php?id=2>)

4. Sonuç ve Öneriler

Orta Asya'daki ev ve çadırlarda kullanılan keçe ve halı günümüzün mobilyalarının bir karşılığı olarak koruma, zeminin örtülmesi, duvarların kaplanması ve dekorasyon amacıyla yüzyıllar boyunca kullanılmıştır.

Bugün; Konya, Kayseri, Sivas, Kırşehir bölgesi ile, Batı Anadolu'nun Isparta, Fethiye, Döşemealtı, Balıkesir, Yağcıbedir, Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Mil, Çanakkale, Ezine, Doğu Anadolu'da Kars ve Erzurum bölgesinde eski Türk halı sanatının canlandırılmasına ve geleneğin yaşatılmasına çalışılmaktadır.

Ayrıca bu sanat hem ekonomi hemde turizm sektörümüz için yüksek katma değere sahiptir.

Kaynaklar

- [1] Yeşim Öztürk, Balıkesir-Sındırgı Yöresi Yağcıbedir Halıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992,
- [2] Tuncer Gülensoy, Türk Halı Sanatında Uşak halıcılığı ve Halı sanatı Tabirleri, Sümerbank, Cilt14, Sayı 155, 1975,
- [3] M. Murat Baskıcı, Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Cilt 53, Sayı 1-4, Ocak-Aralık 1998,
- [4] Şule Nurengin Beksaç, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Bellek Yayınları, 2011,
- [5] Kurt Erdmann; Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts. 15. Asır Türk Halisi, Türkçesi H. Taner, 1st., Eti. Fak. Yay., İstanbul. 1957,
- [6] Bekir Deniz, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2000,
- [7] Abdullah Gülcemal, Temel Kavramlarıyla Halı ve Desen Teknolojisi, Tuğra Ofset, Isparta 1997,
- [8] Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş III, MEB Basımevi, Ankara 1978,.
- [9] Nejar Diyarbakirli, Hun Sanatı, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972,
- [10] Neriman Görgünay Kırzıoğlu, Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanışlar (Motifler), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001,
- [11] Abdülkadir İnan, Altaylar'da Pazırık Hafriyatından Çıkarılan Atların Vaziyetinin, Türkler'in Defın Merasimi Bakımından İzahı, Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt, 1998,
- [12] Nigar Özhan, Bergama'da Eski ve Yeni Halı sanatı, Türk Etnografya Dergisi, Sayı 12, 1969,